

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران

معاونت پژوهش

حوزه علمیه زهرای اطهر سلام الله علیها

شهرستان مشهد

تحقیق پایانی سطح دو (کارشناسی)

مفهوم اخلاص از دیدگاه آیات و روایات و آثار فردی و اجتماعی آن

استاد راهنما

سید جعفر مشیرفراهی

محقق

نرجس گلشن آبادی

تاریخ دفاع ۸۴/۹/۲۸

چکیده مقاله

اخلاص پاک کردن نیت از انگیزه های غیر الهی است. خلوص نیت اهمیتی بس فراوان دارد که قبولی اعمال وابسته به آن است به همین خاطر در قرآن نیز آیات متعددی در مورد آن آمده است همچون آیه ۱۴ سوره غافر که خداوند در آن می فرماید: «فادعوا الله مخلصين له الدين و لو کره الکافرون.»

پس خداوند را - در حالی که دین خود را برای او پاک و پیراسته می دارید - بخوانید هر چند که کافران ناخوش داشته باشند. اخلاص با فضیلت عظیمی که دارد بسیاری از روایات ائمه معصومین علیهم السلام را به خود اختصاص داده است و ائمه اطهار علیهم السلام سخنان ناب و شیرینی در این رابطه فرموده اند.

امیر المؤمنین علی علیه السلام از اخلاص به زینت قلوب تعبیر کرده اند: «زينة القلوب

اخلاصُ الايمان.»^۱

خلوص نیت علاوه بر اینکه ملاک ارزش و قبولی اعمال است آثار و برکات دیگری در فرد و جامعه دارد که از آن جمله می توان به حکمت و بصیرت و پیروزی امت اشاره کرد.

کلید واژه ها

در این مقاله واژه هایی وجود دارد که نقش کلیدی داشته و کمی نیاز به توضیح دارند که مهمترین آن، کلمه اخلاص است. اخلاص از ریشه خلص گرفته شده و اسم فاعل آن یعنی خالص در مفردات راغب چنین تعریف شده است: «خالص مانند صافی [پاک و بی آلایش] است؛ با این

۱- سید حسین شیخ الاسلامی، گفتار امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ترجمه هدایة العلم و غررالحکم، قم، انصاریان، ۱۳۷۹، ج ۵، ص ۲، ص

تفاوت که خالص، آن است که آمیختگی آن از بین رفته باشد ولی صافی گاهی به آن گویند که اصلاً آمیختگی ندارد؛ و اخلاص بیزاری و پاک کردن دل از هر چه غیر خداست.^۱

«مفهوم» از دیگر کلمات کلیدی این تحقیق است که در کتب جامعه شناسی تعاریفی برای آن ذکر شده که ما به یک مورد آن اشاره می‌کنیم: «یک مفهوم، یک واژه است که به اثر تعبیر معنایی متفاوت برای فرد یا گروه، دارای بار معنایی ویژه می‌شود.»^۲

«آثار» دیگر واژه ای است که توضیح آن مورد نیاز است معادل کلمه آثار، کار کرد است که این کلمه در کتاب درآمدی بر جامعه اینگونه تعریف شده است: «کارکرد عبارت است از نتیجه مثبت برای کل نظام اجتماعی»^۳

۱ - حمید محمدی، مفردات قرآن، مؤسسه فرهنگی دارالذکر، قم، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۱۱.

۲ - علیرضا شایان مهر، دائرةالمعارف تطبیقی علوم اجتماعی، کیهان ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۵۰۱.

۳ - یان رابرتسون، درآمدی بر جامعه، حسین بهروان، چاپ آستانقدس رضوی، ۱۳۷۲، ص ۴۰۴.

مقدمه

اخلاص مرواریدی گرانبهاست که جایگاهش صدف اعمال انسانهاست و ارزش این مروارید با توجه به اعمال افراد سنجیده می‌شود.

اخلاص کامل در کمتر یافت می‌شود زیرا رسیدن به آن مقام که انسان همه‌ی کارهای خود را قربۀ الی الله انجام دهد کاری بس دشوار است. هر فردی که دنبال اخلاص واقعی باشد باید مراحل ترقی و تکامل را پشت سر بگذارد و این پیشرفت حاصل نمی‌شود مگر با خودسازی، معرفت نفس، معرفت الی الله و... لازم است به این مهم باور داشته باشیم که اگر در اعمالمان به اندازه‌ی ذره‌ای ریا داخل شود، خداوند آن عمل را در صفحه‌ی سیئاتمان ثبت خواهد کرد، زیرا ما با این کردار خود نه تنها به خدا نزدیک نشده، بلکه به خدا شرک ورزیده‌ایم.

با توجه به اهمیت بسیار زیاد اخلاص بر خود لازم دیدم به اندازه‌ای که در توان این حقیر است این موضوع را مورد تحقیق و بررسی قرار داده و مقاله‌ای را با موضوع اخلاص بر روی کاغذ بیاورم. هدف از جمع‌آوری این مطالب و نگاشتن این مقاله، تبیین مسأله اخلاص و آثار فردی و اجتماعی آن - برای کسانی که آن را امری پیچیده و غیر دسترسی می‌دانند - است.

از خداوند متعال می‌خواهم این توانایی را به بنده‌ی کوچکش بدهد تا بتوانم با استفاده از آیات و روایات و سخنان بزرگان و دانشمندان به هدف خود نائل آیم.

یقیناً در پایان این مقاله خواهید فهمید چه زیباست انسان بدون در نظر گرفتن افراد پیرامون خود بتواند برای محبوب خویش بندگی کند و لذت این بندگی را در دنیا و آخرت بچشد. در این مقاله ابتدا اصول مهم مانند مفهوم، اهمیت اخلاص، علامات و موانع اخلاص مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در بخشهای جداگانه‌ای اخلاص از دیدگاه آیات و روایات معصومین علیهم السلام مورد بحث واقع خواهد شد. در قسمت پایانی این مقاله نیز برخی آثار فردی و اجتماعی اخلاص ذکر خواهد شد.

امیدوارم بتوانم این مقاله را به صورت جامع، مفید و مختصر به مخلصان درگاه حق تعالی

اهدا نمایم.

متن مقاله

هر موضوعی که محور بررسی واقع شود ابتدا باید مفهوم آن تبیین و واضح گردد. ما نیز برای بیان معنا و مفهوم اخلاص از سخنان بزرگان و اندیشمندان اسلامی بهره جسته و تعاریفی از ایشان در این باره ذکر می کنیم.

مرحوم فیض کاشانی در محجه البیضاء حقیقت اخلاص را پاک بودن نیت انسان از هر گونه شرک خفی و جلی می داند.^۱

شرک این است که ما برای خدا شریک قائل شویم یعنی در عمل نیتی غیر خدایی هم داشته باشیم حتی اگر ذره ای از عمل و عبادتمان برای غیر خدا باشد نشانه‌ی شرک است که این گناهی بس عظیم است.

ملا مهدی نراقی اخلاص را خالی کردن عمل از همه‌ی شائبه‌ها معرفی کرده و فرموده اند: در مواردی که انگیزه طاعت تقرب است ولی بعضی از اندیشه‌ها اضافه می شود عمل فرد از اخلاص خارج شده و مشوب می شود.^۲

بالاخره اخلاص ملاک پذیرش و درستی رفتارهاست و رهایی از چنگال شیطان فقط با اخلاص امکان دارد. عمل بدون نیت خالص، کالبد بی جان است و این انگیزه است که بین رفتار و جان و روح فاعل، پیوند برقرار می کند. در عرفان، اخلاص به پیراستگی عمل از هر گونه آمیختگی تعریف شده است.^۳

زیباترین کلام راجع به عبادت خالص فرموده ی حضرت علی علیه السلام است که: عبادت خالص و پاکیزه از ریا آن است که انسان به جز از پروردگارش چشم امید نداشته باشد و به جز از گناهش نترسد.^۴

۱ - محمدرضا داداش زاده، راه رستگاری، نجبا، قم، ج ۱، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۲۳

۲ - ملا مهدی نراقی، علم اخلاق اسلامی، ترجمه جامع السعادات، سیدجلال الدین مجتبی، حکمت، ۱۴۰۷ هـ.ق، ج ۲، ص ۵۳۰

۳ - مقاله "حقیقت اخلاص"، روزنامه کیهان، ش ۱۷۸۵۸، ۲۱/۱۰/۸۲، ص ۶

۴ - سید حسین شیخ الاسلامی، گفتار امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ترجمه غررالحکم، ج ۲، ص ۸۶۴، ح ۲۱۲۸

لازم است بدانیم اخلاص از اهمیت و جایگاه بسزایی برخوردار است زیرا خلوص از یک سو امری مشکل و پیچیده است و مشکل بودن به این معناست که هر کسی نمی تواند به این صفت والا متصف شود و از سوی دیگر ملاک صحت و قبولی اعمال و عبادات یا به طور واضح تر شرط قبول بندگی همین اخلاص است.

اگر اجمالاً نگاهی به قرآن بیندازیم متوجه اهمیت اخلاص در قرآن نیز می شویم که در جای، جای آن از اخلاص سخن به میان آمده، امر به اخلاص فرموده و مخلصان را تمجید نموده است. در روایات معصومین علیهم السلام نیز اخلاص از جایگاه ویژه ای برخوردار است که نشان از فضیلت اخلاص دارد.

از آن جمله حضرت علی علیه السلام فضیلت عمل را به اخلاص آن دانسته اند: «فضیله العمل الاخلاص فیه.»^۱

بالطبع اخلاص علامات و نشانه هایی دارد که هر فرد می تواند به وسیله ی آن علامات خود را محک بزند و آن نشانه ها را در خود جستجو کند اگر علامتهای اخلاص را در خود دید، سعی کند حتی بهتر از قبل باشد و اگر آن نشانه ها را در خود نیافت، باید در اعمال گذشته اش کمی دقت کند و سعی کند خود را به درجه ی مخلصین برساند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله علامات شخص مخلص را چهار چیز بیان می فرماید: ۱- یَسْلِمُ قَلْبُهُ: قلبش تسلیم خداست. ۲- تَسْلِمُ جَوَارِحُهُ، اعضاء و جوارحش تسلیم خداست ۳- بَذَلَ خَيْرَهُ: خیر خود را در اختیار مردم قرار می دهد ۳- كَفَّ شَرَّهُ: شر خود را باز می دارد.^۲ حال که چند نشانه از اخلاص گفتیم بی مورد نیست که علائم شخص ریا کار را از زبان حضرت علی علیه السلام یاد آور شویم که ایشان فرمودند: «ثلاث علامات للمرائی، يَنْشَطُ إِذَا رَأَى النَّاسَ، وَ يَكْسِلُ إِذَا كَانَ وَحْدَهُ، وَ يُحِبُّ أَنْ يُحْمَدَ فِي جَمِيعِ أُمُورِهِ»^۳

۱- همان، ص ۱۰۴۹، ح ۶۵۷۷

۲- ابن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل الرسول، محمدباقر کمرهائی، کتابچی، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۲۱

۳- کلینی رازی، اصول کافی، سید جواد مصطفوی، مکتبه الاسلامیه، ج ۳، ص ۴۳۴

شخص ریا کار سه نشانه دارد: هنگامی که در برابر مردم باشد نشاط به عبادت دارد، چون تنهاست در عبادت کسل و تنبل است، دوست دارد در هر کارش او را ستایش کنند (به او آفرین گویند).

با این علائمی که برای شخص مخلص و ریا کار ذکر شد هر شخصی به راحتی در محاسبه‌ی خود می‌تواند به این نتیجه برسد که مخلص است یا ریا کار.

در نهج البلاغه نیز حضرت علی علیه السلام نشانه‌هایی برای خلوص ذکر کرده اند که به دو نمونه از آن اشاره می‌کنیم: ۱- یکرنگی، یعنی برای فرد خالص خلوت و جلوت فرقی نداشته باشد، حضور یا عدم حضور، دیدن یا ندیدن افراد پیرامون، بودن یا نبودن مردم و... تأثیری در عبادت او ندارد.

۲ - پذیرش سختیها: ^۱ فرد مخلص، سختیها و مشکلات عبادات را به جان می‌خرد، کارهایی را که به نظر سخت می‌آید ولی رضای خدا در آن است انجام می‌دهد مانند بعضی از بزرگان ما که در نیمه‌های شب زمستانی یخ حوض را می‌شکستند و وضو می‌گرفتند و به عبادت و راز و نیاز با معبود و محبوب خویش می‌پرداختند بدون اینکه ذره‌ای احساس سختی کنند و اگر در جایی هم به مشکلی بر می‌خوردند با جان و دل می‌پذیرفتند و هیچ چیز را نمی‌دیدند به جز خدا و رضای او - رسد آدمی به جایی که به جز خدا نبیند - .

در قرآن کریم نیز نشانه‌هایی برای مؤمن مخلص ذکر شده که البته این نشانه‌ها را حجت الاسلام آقای محسن قرائتی گرد آورده اند.^۲

۱ - در انفاق: «لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكُوراً»^۳ از کسی توقع پاداش و تشکر ندارد. ۲ -

در عبادت: «و لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»^۴ جز خداوند کسی را بندگی نمی‌کند. ۳ - در پاداش «ان

۱ - ر.ک: عبدالجید معادیخواه، فرهنگ آفتاب (فرهنگ تفصیلی مفاهیم نهج البلاغه)، تهران، ذره، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۴، ج ۲ ص ۲۳۰۲

۲ - ر.ک: محسن قرائتی، یوسف قرآن، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۱۷۹

۳ - سوره انسان آیه ۹

۴ - سوره کهف آیه ۱۱۰

اجری اَلَّا عَلَى اللَّهِ»^۱ به غیر خداوند از کسی پاداش نمی‌خواهد. ۴ - در ازدواج: «وَلَا مَؤْمِنَةٌ خَيْرٌ»^۲ ایمان را اصل قرار می‌دهد. ۵ - در برخورد با مردم: «قُلْ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ»^۳ جز رضای او همه چیز را کنار می‌گذارد. ۶ - در جنگ و برخورد با دشمن: «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ»^۴ از کسی به جز خداوند نمی‌هراسد. ۷ - در مهرورزی و محبت: «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ»^۵. هیچ کس را به اندازه‌ی خداوند دوست ندارد. ۸ - در تجارت و کسب و کار: «رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ»^۶ از یاد خدا غافل نمی‌شوند. «آنها در فعالیتهای سازنده و مثبت اقتصادی تمام فعالیتهایشان تحت الشعاع نام خداست و چیزی را بر آن مقدم نمی‌شمارند»^۷

همانگونه که ذکر شد اخلاص پاک‌سازی نیت است از غیر خدا و در این راستا و در قدم اول باید انسان راههای به دست آوردن اخلاص را پیدا کند و از آن اسباب بهره‌جسته تا بتواند خود را در دریای اخلاص تطهیر کند.

ما نیز این اسباب را با استفاده از بیانات شیوا و شیرین اهل بیت علیهم السلام بر می

شماریم:

۱ - افزودن بر علم و یقین؛ که در این رابطه امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «ثمرة العلم

اخلاص العمل»^۸ اخلاص عمل ثمره و میوه‌ی علم - به مبدأ و معاد - است.

۱ - سوره هود آیه ۲۹

۲ - سوره بقره آیه ۲۲۱

۳ - سوره انعام آیه ۹۱

۴ - سوره احزاب آیه ۳۹

۵ - سوره بقره آیه ۱۶۵

۶ - سوره نور آیه ۳۷

۷ - ناصر مکارم شیرازی و دیگران. تفسیر نمونه، دارالکتاب الاسلامیه، ج ۱۷، ۱۳۷۷، ج ۱۴، ص ۴۸۶

۸ - سید حسین شیخ‌الاسلامی، گفتار امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام، ترجمه غرالحکم، ج ۲، ص ۱۰۰۳ ح ۴۶۴۲

۲ - نا امید شدن از غیر خدا؛ در این زمینه نیز حضرت علی علیه السلام می فرمایند: «أَوَّلُ الْإِخْلَاصِ، الْيَأْسُ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ»^۱ ریشه و اصل اخلاص عبارت است از ناامید شدن از آنچه دردست مردم است.

۳ - کم کردن آرزوها؛ که باز هم مولای متقیان علی علیه السلام در این مورد فرمودند: «قَلِّلْ الْآمَالَ، تَخْلُصْ لَكَ الْأَعْمَالُ»^۲ آرزوهایت را کم کن تا اعمالت خالص گردد.

۴ - عبادت؛ و در حدیثی دیگر ایشان می فرمایند: «الْإِخْلَاصُ ثَمَرَةُ الْعِبَادَةِ»^۳ اخلاص میوه و ثمره‌ی عبادت است.

۵- دینداری؛ و در حدیثی دیگر از اسوه‌ی اخلاص علی علیه السلام آمده است: «علی قدر قُوَّةَ الدِّينِ يَكُونُ خُلُوصُ النِّيَّةِ»^۴ خلوص نیت به اندازه‌ی شدت دینداری است.

۶- دوری از گناه و هوای نفس؛ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در رابطه با این موضوع می فرمایند: «تَمَامُ الْإِخْلَاصِ اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ»^۵ دوری کردن از اعمال حرام، کمال اخلاص است. امام خمینی رحمه الله در کتاب چهل حدیثی خود خالص سازی اعمال را منحصر به اصلاح نفس می داند، یعنی اینکه فرد دلش را از خود خواهی و حب نفس خالی کند و به جای آن رو به خدا آورد و محبت خدا را در دل جای دهد.^۶

۷- بکارگیری عقل؛ امام باقر علیه السلام در این رابطه می فرمایند: «انسانی که برای دیگران و با نیت غیر الهی عمل عبادی خود را انجام دهد، دچار کم عقلی است چرا که اگر کار را برای خدا انجام دهد، سریعتر و بهتر به نیت و خواسته‌ی خود می رسد.»^۷

حال نوبت به این رسیده که موانع کسب اخلاص را بررسی کنیم، موانعی که برای اخلاص ذکر شده از این قرارند: اول هوای نفس است یعنی هر چیزی از امور دنیوی که نفس به آن آرام

۱ - همان. ص ۱۵۹۰، ح ۳۲۹۱

۲ - همان، ج ۱، ص ۹۵، ح ۶۷۹۳

۳ - همان، ص ۴۰۵، ح ۳۹۰

۴ - همان، ج ۲، ص ۱۵۰۱، ح ۶۱۹۲

۵ - علاءالدین الهندی البرهان الفوری، کنز العمال، موسسه رسالت بیروت، ج ۵، ۱۴۰۵ هـ.ق. ج ۱۶، ص ۲۶۹، ح ۴۴۳۹۹

۶ - ر.ک: روح الله الخميني، چهل حدیث، تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۲۳، ۱۳۷۱، ص ۳۳۲

۷ - ر.ک: محمدرضا رضوان طلب، پرستش آگاهانه، ستاد اقامه نماز، ۱۳۸۱، ص ۱۱۶ به نقل از بحارالانوار ج ۷۲، ص ۲۹۹

گیرد و قلب به آن تمایل پیدا کند، زیاد باشد یا کم، به محض اینکه در عبادات و اعمال نیکی که به خاطر خدا انجام می‌گیرد وارد گردد، صفا و پاکی و بی‌غشی آن را مکدر و آلوده می‌سازد و صفت اخلاص را از بین می‌برد.^۱ به طور روشن‌تر می‌توان گفت یکی از موانع اخلاص حظ نفس است، یعنی در عبادت و عمل فرد میل نفس و بهره‌ی آن دخالت دارد و در انگیزه‌اش اثر می‌گذارد.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز همین موضوع را در حدیثی گوشزد کرده می‌فرماید:

«کیف مسیتطیع الاخلاص من یغلبه الهوی»^۲

کسی که هوی و هوس بر او چیره باشد، چگونه توانایی بر اخلاص دارد.

یکی دیگر از موانع اخلاص آرزوهای طولانی است که عدم آن در رسیدن به اخلاص واقعی بسیار نقش دارد. به مبحث آرزوهای طولانی قبل از این اشاره شد.

عجب و غرور از دیگر موانع بدست آوردن اخلاص است. به یقین کسی که مغرور باشد - غرور بی جا - نمی‌تواند کارهای خود را بدون در نظر گرفتن پیرامون انجام دهد، زیرا غرور خصلتی است که انسان باید فضایل مثلاً اخلاقی خود را بروز دهد و این برخلاف اخلاص است. پس اخلاص و غرور هیچگاه با هم سازگاری ندارند.

شیطان و وسوسه‌های آن مهمترین مانع کسب اخلاص است و ریشه‌ی اغلب موانع راه یابی به دریای اخلاص است. اگر کسی از غرور و هوای نفس و ... بگذرد نمی‌تواند از سد شیطان عبور کند و هرگز به اخلاص دست نمی‌یابد مگر با تلاش و مجاهده‌ای سخت زیرا شیطان است که انسان را از قله‌های رفیع سعادت به لجن زارهای گناه و معصیت می‌کشانند.

ریا و سمعه رذائل ضد اخلاص هستند، ریا درجاتی دارد: درجه‌ی اول آنست که فرد عمل صالحی را انجام می‌دهد تا اطرافیان او را تعریف و تمجید کنند این ریای ظاهر است. درجه دوم این است که شیطان به او می‌گوید مردم از تو متابعت می‌کنند. اگر اعمال را خوب انجام دهی و تابعین تو نیز آنها را به نیکی انجام دهند، ثواب اعمال آنها به تو هم خواهد رسید، پس عملت را بهتر و نیکوتر انجام بده.

۱ - محمد غزالی، برگزیده احیاء علوم الدین، ابوبکر حسن زاده، تهران، احسان، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲، ج ۲، ص ۳۱۴

۲ - همان، ترجمه غررالحکم، ج ۱، ص ۴۰۷، ح ۶۹۷۷

درجه سوم که از درجات قبل دقیقتر بوده، این است که فرد عملش را در خلوت نیکو انجام می دهد تا بتواند در میان جمع نیز آن را به نیکی انجام دهد این روش ریایی پیچیده است. درجه چهارم که حساستر و دقیقتر از درجات قبل است چنین است که چون فرد به حيله های شیطان پی برده و به خاطر وجود مردم خشوع نمی کند شیطان به او می گوید: در جلال و عظمت خداوند و کسی که ناظر بر اعمال توست بیندیش و شرم کن از اینکه خداوند به دلت نظر کند و تو از او غافل باشی فرد با این اندیشه در جمع عملش را به گمان خود با اخلاص انجام می دهد درحالیکه اگر چنین بود در خلوت هم همین اندیشه ها در ذهنش خطور می کرد.^۱

اما سمعه که در رتبه ی ریا قرار دارد به این معنی است که انسان درخفی عمل نیکی را انجام می دهد به امید اینکه یک نفر او را ببیند و برای دیگر نقل کند تا پشت سرش او را تمجید کنند.

برای دستیابی به گوهر گرانبه های اخلاص موانع بسیاری وجود دارد که ما به مهمترین آنها اشاره کردیم.

شاید عوامل دیگری نیز باعث دور شدن از اخلاص باشد که خاص وجود هر فرد است. یعنی هر کس باید اعمال و رفتار و نیت خود را بسنجد و این موانع را پیدا کرده و آنها را از بین ببرد.

خالص کردن اعمال و نیت و از بین بردن ذرات شیطانی ریا در اعمال و رفتار مراتبی دارد و هر چه رتبه و درجه اخلاص بالاتر باشد ارزش عمل بیشتر خواهد شد و سرانجام انسان را به خداوند نزدیک و نزدیک تر می کند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «بالاخلاص تتفاضل مراتب المؤمنین»^۲

درجات مؤمنین بوسیله اخلاص برتری می یابد.

در اینجا ما به سه مرتبه از مراتب اخلاص مختصراً اشاره ای می نماییم:

۱ - ر. ک: محسن فیض کاشانی، ترجمه محجة البیضاء (راه روشن). سید محمدصادق عارف، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس

رضوی، ۱۳۷۵، ج ۸، ص ۱۶۳

۲ - ورام ابن ابی فراس، مجموعه ورام، قم، مکتبة الفقیه، بی تا، ج ۲، ص ۱۱۹

مرتبه اول- اخلاص عمل به دلیل ترس از عذاب روز قیامت، که گر چه عمل مخلصانه است، اما این نوع عبادت، عبادت بردگان است.

مرتبه دوم- اخلاص عمل به دلیل رسیدن به بهشت و آنچه در آن است که اینگونه عبادت، عبادت اجیران است.

مرتبه سوم- اخلاص عمل و تصفیه ی نیت از هر گونه شائبه و اینکه عمل برای عشق به محبوب و معبود خویش انجام دهد. در این مرتبه از اخلاص، فرد مخلص هیچ طمعی به بهشت و ترس از جهنم ندارد و فقط به فکر بندگی کردن برای خدا است، این مرتبه که از بالاترین مراتب اخلاص است، عبادت آزادگان نامیده شده است.^۱

در طول تاریخ افراد زیادی بوده اند که اخلاص واقعی و اعلا داشته‌اند همچون حضرت زین العابدین علیه السلام که شبها نقاب برچهره می‌زد و کیسه‌ی پول و غذا بردوش می‌گرفت و به خانه ی یتیمان و سادات می‌برد و آنان را یاری می‌نمود. گاهی اوقات، وقتی فقرا مرد ناشناس را می‌دیدند، به حضرتش عرض می‌کردند: «خوب است لا اقل شما ما را کمک کنید؛ زیرا حضرت زین العابدین علیه‌السلام به فکر ما نمی‌باشد.» اما حضرت هرگز خود را معرفی نمی‌کرد و خود را به آنها نمی‌شناساند تا اینکه به بستر بیماری افتاد و پس از چندی در اثر زهری که به ایشان داده شده بود، به شهادت رسید.

وقتی فقرا و ایتم چند شب غیبت مدد کاری را که هر شب به سراغشان می‌رفت، احساس کردند، فهمیدند که او همان امام زین العابدین علیه السلام بوده است.^۲

قرآن، کتاب آسمانی و جاویدان آیاتی بس گهربار راجع به اخلاص دارد که خداوند در اغلب آنها بندگان را به اخلاص تشویق فرموده است مانند آیه ۶۵ سوده غافر: «هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا

هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۱ - ر.ک: علی اصغر الهامی نیا و غلامعباس طاهرزاده، اخلاق عبادی، قم، افق فردا، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۴۶ به نقل از کتاب بحارالانوار ج ۲۵۵

۲ - عباس خدایی، بازگشت از ریابه اخلاص، جلی، ۱۳۷۶، ص ۶۶ به نقل از کتاب داستانها و پندها، ج ۴، ص ۲۰۴

اوست زنده که خدایی جز او نیست، پس او را - در حالی که دین خود را برای او پیراسته می دارید - بخوانید، سپاس خداوند را که پروردگار جهانیان است.

علاوه بر این آیاتی نیز گویای این است که افراد در مراحل سخت و پرفراز و نشیب زندگی خالصانه به درگاه الهی روی می آورند و لکن بعد از طی آن مرحله و حل مشکل خدا را فراموش می کنند.

«فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفَلَکِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّيْهِم إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ»^۱

و چون سوار بر کشتی شوند خداوند را - در حالی که دین خود را برای او پاک و پیراسته می دارند - بخوانند، ولی آنگاه که آنان را رها کنید و به خشکی رسانید، آن وقت است که ایشان شرک می ورزند.

«آری! شداید و طوفانها زمینه ساز شکوفایی فطرت آدمی است، چرا که نور توحید در درون جان همه‌ی انسانها نهفته است. تعلیمات غلط و غفلت و غرور، مخصوصاً به هنگام سلامت و وفور نعمت، پرده‌هایی بر آن می‌افکند، اما طوفانهای حوادث این پرده‌ها را می‌برد و آن نقطه‌ی نورانی آشکار می‌شود.»^۲

تعدادی از آیات قرآن اشاره به عدم دسترسی و اغوای شیطانی به مخلصین دارد مانند:

«قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغَوِّيَهُمْ أَجْمَعِينَ. أَلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ»^۳

گفت (سوگند) به عزت تو که همگی آنان را گمراه خواهم ساخت. مگر از میان آنان، آن بندگان را که اخلاص یافته اند.

شیطان خود متوجه این واقعیت بود که گروهی از بندگان خاص خدا به هیچ قیمتی در منطقه نفوذ و حوزه وسوسه او قرار نمی گیرند، لذا ناچار آنها را از گفتار بالا استثنا کرد و گفت: «مگر بندگان مخلص تو از میان آنها»

۱ - سوره عنکبوت آیه ۶۵

۲ - برگزیده تفسیر نمونه، احمد علی بابایی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، چ ۱۲، ۱۳۸۲، ج ۳، ص ۵۱۶

۳ - سوره ص آیه ۸۳ و ۸۲

خداوند در آیات قرآن افراد خالص را از دیگران متمایز ساخته و جدا نموده است همچون آیه ۴۰ و ۳۹ سوره صافات که خداوند در آن می فرماید: «وَمَا تَجْزُونَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ. إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ.»

و جز بر حسب آنچه کرده اید، جزا نمی یابید. مگر بندگان اخلاص یافته خداوند. پاداش مخلصین به معیار عمل داده نمی شود، بلکه پاداششان به معیار فضل و رحمت خداست. و در آیه ۱۶۰ و ۱۵۹ همان سوره می فرماید: «سُبْحَنَ اللَّهُ عَمَّا يُصِفُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ.»

پاک و منزّه است خداوند از آنچه می گویند. مگر بندگان اخلاص یافته خداوند. زیرا خداوند ایشان را برای خود خالص کرده و خود را به ایشان شناسانده و آنها تنها او را می شناسند و غیر او را فراموش می کنند، چنین مردمی اگر خدا را وصف کنند، به او صافی وصف می کنند که لایق ساحت کبریایی اوست و اگر هم به زبان وصف کنند، به دنبال وصف خود اعتراف می کنند که بیان بشر عاجز و قاصر از توصیف خداوند است. تعابیری که از قرآن برای اخلاص ذکر شد همه کلام خداوند است اما ائمه اطهار علیهم السلام نیز سخنانی بس زیبا و شیرین در این رابطه فرموده اند که به حسب اقتضای مقاله به چند مورد از آن اشاره می کنیم: رسول اکرم صلی الله علیه و آله در مورد اخلاص فرموده اند: «أَخْلَصَ قَلْبَكَ يَكْفِكَ الْقَلِيلُ مِنَ الْعَمَلِ.»^۱

دلت را خالص گردان، کار اندک تو را بس است. بنابراین روایت کیفیت اعمال، مهمتر از کمیت اعمال است. اعمال فراوانی که خالصانه انجام نشوند هیچ سودی برای ما نخواهد داشت اما همان اعمال کمی که از روی خلوص نیت انجام شود به حال ما مثمر ثمر بوده و توشه ای برای آخرت ما خواهد بود.

۱ - محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، مکتبه الاسلامیه، طهران، ج ۳، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۱۷۵

بیشترین روایات راجع به اخلاص فرمایشات حضرت علی علیه السلام است که در یکی از

آنها می فرمایند: «من کمال العمل الا خلاصُ فیه»^۱

از تمامیت و کمال عمل، نیت پاک در آن داشتن است.

امام باقر علیه السلام در کلامی کوتاه اخلاص را به زیبایی به تصویر کشیده اند: «لا یَکُونُ

العبدُ عابداً لله حق عبادته حتی یَنقَطَعَ عن الخلق کلهم الیه فحینئذ یقول: هذا خالصٌ لی فیقبَلُهُ بکرمه.»^۲

بندگان خدا بنده‌ی واقعی نیستند و به حقیقت خدا را عبادت خالص نمی کنند، مگر اینکه

در جهت رضای او از تمامی مخلوقین منقطع و جدا شوند، و متصل به او بشوند. پس در این

هنگام، معبود بی همتا می فرماید: «این عبادت خالص تو برای من است» و آنگاه به لطف و کرم خود قبول می فرماید.

امام حسن عسگری علیه السلام به قدری برای اخلاص اهمیت و ارزش قائل‌اند که می

فرمایند:

اگر همه‌ی دنیا را یک لقمه کنم و او را بگذارم در دهان کسی که خدای مهربان را به پاکی

و دور از ریا و شرک عبادت می کند، براستی که می بینم در حق او کوتاهی کرده‌ام.^۳

با بررسی روایات معصومین علیهم السلام پی می بریم که اخلاص در تک تک افراد مخلص

و در جامعه آثار و برکات فراوانی دارد که برای نمونه چند مورد آن را با ذکر روایتی بیان می کنیم و

در این مورد روایات بقدری گویا و روشن گر هستند که نیازی به توضیح بیشتر احساس نمی شود.

۱- حکمت و بصیرت: کسی که چهل روز خود را برای خدا خالص کند، خداوند متعال

چشمه های حکمت را از قلب او بر زبانش می جوشاند.^۴

۲- قبولی اعمال: هر کس عملش با اخلاص همراه نباشد از او پذیرفته نگردد.^۵

۱ - سید حسین شیخ الاسلامی، گفتار امیرالمؤمنین (غررالحکم) ج ۲ ص ۱۰۵۳ ح ۹۲۵۸

۲ - ورام بن ابی فراس، تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، مکتبه الفقیه، قم، ج ۲، ص ۱۰۸

۳ - ر. ک: ورام بن ابی فراس، تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، ص ۱۰۹

۴ - احمد بن فهد حلی، عده الداعی، حسین غفاری ساروی، قم، بنیاد معارف اسلامی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۳۸۱

۵ - ترجمه غررالحکم، ج ۱، ص ۴۰۷ ح ۹۰۰۳

۳- جلوه گر شدن عمل خالص : هر کسی نیتش در عمل کمی که بجا می‌آورد فقط رضای پروردگارش باشد خداوند ظاهر می‌سازد و جلوه می‌دهد برای بندگان بیش از آنچه را که انجام داده است و هر که قصدش از عمل زیادی که کرده، از مشقت بدنش و بیداری شبش، مدح خلق باشد خداوند تعالی کوچک می‌فرماید عملش را در نظر هر که بشنود.^۱

۴- پاداش بی حساب اخروی: به فرموده حضرت علی علیه‌السلام راستی اخلاص مرد نزدیکی او را (به درگاه خدا) بزرگ گردانیده و پاداشش را عظیم می‌دارد.^۲

۵- کفایت امور توسط خداوند: حضرت زهرا سلام الله علیها در این باره فرمودند: کسی که عبادت‌های خالصانه‌ی خود را به سوی خدا فرستد، پروردگار بزرگ برترین مصلحت او را برایش فرو خواهد فرستاد.^۳

۶- تقرب به خداوند: حضرت علی علیه‌السلام قرب و نزدیکی بنده به خداوند سبحان را نتیجه‌ی اخلاص نیت او می‌دانند.^۴

۷- پیروزی امت: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله راجع به امت خویش می‌فرماید: همانا خداوند این امت را به سبب نا توانان آنها و دعا و اخلاص و نماز شان یاری و پیروزی داد.^۵

۸- چراغ هدایت: در پایان حدیثی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله ذکر می‌کنیم که ایشان مخلصان را چراغ هدایت معرفی کرده‌اند. «خوشا به حال مخلصان، آنان چراغ‌های هدایتند و هر فتنه‌ی تیره‌ای به سبب آنها زدوده می‌شود.»^۶

آثار اخلاص بیش از اینهاست که ما در خور مقاله به ذکر همین مقدار اکتفا کردیم.

۱ - عبدالحسین دستغیب شیرازی، گناهان کبیره، صبا، تهران، ج ۱، ص ۷۴

۲ - ترجمه غررالحکم، ج ۱، ص ۴۰۶، ح ۵۸۷۰

۳ - مجموعه ورام بن ابی‌فراس، ص ۱۰۸

۴ - ر.ک: ترجمه غررالحکم، ج ۲، ص ۱۵۰۰، ح ۴۴۷۷

۵ - محسن کاشانی، محجه‌البیضاء، ج ۸، ص ۱۲۵

۶ - ر.ک: علاءالدین البرهان الفوری، کنز العمال، حلب، مکتبه التراث الاسلامی، ۱۳۹۰ هـ.ق. ج ۱، ج ۳، ص ۲۶، ح ۵۲۶۸

نتیجه گیری

اخلاص یکی از مهمترین ملاکهای اعمال است که قبولی عبادات منوط به وجود اخلاص در آنهاست. البته برای متصف شدن به این صفت الهی باید راههایی را پیمود و از موانعی گذر کرد تا علامات اخلاص در ما متجلی شود و با لطبع آثار آن نیز برای ما مترتب شود و برکات آن شامل حال ما و جامعه مان گردد. در پیمودن این راه خداوند و ائمه اطهار علیهم السلام با سخنان خویش ما را راهنمایی و ارشاد می کنند. به امید روزی که اخلاص در جامعه فراگیر شده و تمام احکام نورانی اسلام در آن جاری شود و همه از برکات آن بهره مند شوند.

فهرست منابع

- * قرآن مجید، بهاء الدین خرمشاهی، تهران، نیلوفر - جامی، ۱۳۷۵، ج اول
- ۱- الهامی نیا، علی اصغر و غلامعباس طاهرزاده: اخلاق عبادی، قم، افق فردا، ۱۳۷۹، چ ۲
- ۲- بی نا: حقیقت اخلاص (مقاله)، روزنامه کیهان، ش ۱۷۸۵۸، ۸۲/۱۰/۲۱
- ۳- الحرانی، ابی محمد حسن بن علی الحسین بن شعبه: تحف العقول عن آل الرسول، محمد باقر کمرهائی، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶، چ ۶
- ۴- حلی، احمد بن فهد: ترجمه عده الداعی (آیین بندگی و نیایش)، حسین غفاری ساروی، قم، بنیاد معارف اسلامی، ۱۳۷۵، چ ۱
- ۵- خدایی، عباس: بازگشت از ریابه اخلاص، جلی، ۱۳۷۶
- ۶- خمینی، روح الله: اربعین حدیث (شرح چهل حدیث)، تهران، مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۱، چ ۲۳
- ۷- داداش زاده، محمدرضا: راه رستگاری، قم، نجبا، ۱۳۷۹، چ ۱، ج ۲
- ۸- دستغیب شیرازی، سید عبدالحسین: گناهان کبیره، تهران، صبا، بی تا، ج ۱
- ۹- رابرتسون، یان: درآمدی بر جامعه، حسین بهروان، چاپ آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲
- ۱۰- رضوان طلب، محمد رضا: پرستش آگاهانه، ستاد اقامه نماز، ۱۳۸۱
- ۱۱- شایان مهر، علیرضا: دائرة المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، کیهان، ۱۳۷۷، چ ۱، ج ۱
- ۱۲- شیخ الاسلامی، سید حسین، گفتار امیرالمؤمنین علی (ع) ترجمه هدایه العلم و غررالحکم، قم، انصاریان، ۱۳۷۹، چ ۵ ج ۱ و ۲
- ۱۳- علی بابایی، احمد: برگزیده تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ ۱۳۸۲، ج ۳
- ۱۴- غزالی، محمد: برگزیده احیاء علوم الدین، ابوبکر حسن زاده، تنظیم از عبدالسلام هارون، تهران، احسان، ۱۳۷۹، چ ۱، ج ۲

۱۵- فیض کاشانی، محسن: ترجمه محجه البیضاء فی تهذیب الاحیاء (راه روشن)،

سید محمد صادق عارف، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵، ج ۱ و ۸

۱۶- قرائتی، محسن: یوسف قرآن، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۷۵، ج ۳

۱۷- کلینی رازی، محمد: اصول کافی، سیدجواد مصطفوی، تهران، مکتبه الاسلامیه، بی تا، ج ۳

۱۸- مجلسی محمد باقر: بحارالانوار، تهران، مکتبه الاسلامیه، ۱۳۷۴، ج ۳، ج ۳،

۱۹- محمدی، حمید: مفردات قرآن، قم، مؤسسه فرهنگی دارالذکر، ۱۳۸۰، ج ۱

۲۰- معادیخواه، عبدالمجید: فرهنگ آفتاب (فرهنگ تفصیلی مفاهیم نهج البلاغه)،

تهران، ذره، ۱۳۷۲، ج ۱، ج ۴،

۲۱- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران: تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۱۷،

۱۳۷۷، ج ۱۴،

۲۲- نراقی، ملا مهدی: علم اخلاق اسلامی (ترجمه جامع السادات)، سید جلال الدین

مجتبوی، حکمت، ۱۴۰۷ هـ. ق، ج ۲

۲۳- ورام ابن فراس، ابن الحسین: مجموعه ورام تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، قم،

مکتبه الفتیة، بی تا

۲۴- الهندی البرهان الفوری، علاءالدین: کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، بیروت،

مؤسسه رسالت، ۱۴۰۵ هـ. ق، ج ۵، ج ۱۶

۲۵- الهندی البرهان الفوری، علاءالدین: کنز العمال، حلب، مکتبه البراث

الاسلامی، ۱۳۹۰ هـ. ق، ج ۱، ج ۳